

відносин, що нашіли своє відображення, як у праві, так і в моралі. Поділ, на мій погляд, відбувся за наступними підставами: деякі табу, що знайшли відображення в праві, були обов'язковими для досить великої групи осіб проживаючих у деяких територіальних границях, у той же час існували специфічні табу в обмеженої кількості людей (ці специфічні табу могли з'явитися через близькість визначених географічних явищ чи подій: близькість моря, часту періодичність явищ природи і т. д.). Недооцінювати значення табу було б неправильним у зв'язку з тим, що сьогодні при більш специфічному врегулюванні суспільних відносин законодавець звертає увагу і враховує заборони, що склалися сторіччями в малих групах. Тобто сьогодні існує необхідність законодавчого закріплення цих моральних заборон у нормативно-правових актах для більш чіткого врегулювання відносин, що складаються в суспільстві. Безумовно, при таких закріпленні необхідно керуватися не тільки бажанням збагатити правову культури «новими заборонами», а і здоровим глуздом.

Література

1. История первобытного общества: Общие вопросы. Проблемы антропосоциогинеза. — М., 1983. С. 296.
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. — М., 1997. — С. 63.
3. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. — М., 1987. — С. 150.
4. Фрейд З. Тотем и табу: Психология первобытной культуры и религии. — С.Пб., 1997. — С. 52-53.
5. Фрейзер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. — М., 1980. — С. 297.

УДК 316.3

*Г. В. Лукашова,
аспірант кафедри філософії ОНЮА*

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Нові соціально-економічні та духовні реалії нашої держави яскраво свідчать, що проторування шляху до свободи, суспільного добробуту і представницької демократії неможливе без звернення до феномену громадянського суспільства. Саме воно мусить стати передумовою виходу з кризи, оновлення усіх сфер життєдіяльності людини, створення можливостей її самореалізації, мусить допомогти, як висловився М. Мамардашвілі, особистості відбутися у цій якості [1]. Стає зрозумілим, що побудова реального, дієздатного громадянського суспільства в Україні є актуальною нагальною проблемою.

Зараз, коли точаться дискусії навколо питань про сутність громадянського суспільства, специфіку та умови становлення, слід ще раз звернутися до проблеми становлення поняття громадянського суспільства, необхідно прослідкувати його еволюцію.

Ідея формування громадянського суспільства має глибокі корені в концепціях мислителів різних віків. Мусимо все ж таки визнати, що витoki сьогоденних реалій слід шукати в античності. Саме там виникають і формуються перші паростки суспільства, що надалі отримає назву громадянського, саме там народжуються терміни і постають ідеї, вперше набувають філософського змісту і узагальнення [2]. Чи не першим підійшов до ідеї громадянського суспільства Платон в діалозі «Держава». Ним обґрунтована думка про те, що найкраще задоволення людських потреб вимагає розділу праці між членами політично організованої співдружності. Виділяючи класи, зайняті працею для задоволення потреб, Платон ніби виділяє сферу, яка в XVIII–XIX ст. сформувалася як «громадянське суспільство» [3].

Поняття «громадянського суспільства» сягає своїм корінням до ідеї поліса Арістотеля та *societas civilis* Цицерона, ідеї природного права. Громадянське суспільство та політична держава (*polis, civitas, state*) являють собою взаємозамінювані терміни, оскільки у стародавніх греків політичне охоплювало всі найважливіші сфери життя суспільства: сім'ю, релігію, освіту, культуру тощо. Бути членом політичного суспільства означало бути громадянином [4].

Подальший розвиток протогромадянського світогляду був пов'язаний з добою Середньовіччя. Концепція Августина Аврелія про Божу і земну громади теоретично віддзеркалила великий процес соціального відокремлення духовної влади церкви і політичної влади держави, що здійснювався протягом цієї доби. Рецепція і переосмислення римського права середньовічними мислителями утворювали базу юридичного обґрунтування статусу особистої та станової свободи, надавали можливість формування деяких правових принципів політичної організації суспільства [5].

Відродження — історичний час виникнення перших варіацій громадянського суспільства у середньоморських містах-комунах, найяскравіше репрезентується соціально-політичною філософією Ніколо Макіавеллі. Вбачаючи різницю між громадянським та політичним, він у праці «Міркування про першу декаду Тита Лівія» фактично вперше наголосив, що держава постійно прагне підірвати будь-яку діяльність суспільства, щоб самій піднятися над ним, і цим виокремив від держави те явище, яке згодом дістало назву «громадянського суспільства» [6].

Але справжній спалах концептуальної уваги до феномену громадянського суспільства спостерігається у Новий час. То була епоха масового становлення різноманітних варіантів європейського громадянського суспільства, епоха їх рефлексії і пошуків оптимальних моделей. Девід Юм, Адам Фергюсон, Томас Гоббс, Джон Локк, Жан-Жак Руссо, Алексис Токвіль, Шарль Монтеск'є, Гегель — не тільки свідки народження громадянського суспільства, але й перші дослідники його реальних взірців. Англійська соціально-філософська думка, зокрема Гоббс та Локк, зацентувала увагу на проблемах правового обмеження монаршої влади в умовах абсолютизму, на проблемах цивілізованого примирення різних громадських сил в суспільстві. Згідно з поглядами згаданих мислителів, ідея громадянського суспільства пов'язана з захистом приватного власника від надмірного контролю і втручання держави за допомогою суспільного

договору. Означена концепція громадянського суспільства дала поштовх становленню ідеї правової держави в масовій європейській свідомості [7].

Однак найбільш ґрунтовний аналіз феномену громадянського суспільства зустрічаємо у спадщині Гегеля. Саме він вперше чітко розмежовує політичну державу і громадянське суспільство як сферу приватного життя суспільних індивідів і першим в історії філософії досліджує становлення громадянського суспільства як історичний процес. Разом з тим, його концепції властива певна суперечність. В логічній схемі Гегеля громадянське суспільство постає як антитеза і заперечення сім'ї, як фаза поступу звичаєвості, в політичній оболонці держави. Держава, для нього, є взагалі перше, в середині котрого родина розвивається у громадянське суспільство [8]. Громадянське суспільство Гегель зображав у вигляді тріади, яка складається з «системи потреб» і задоволення потреб індивіда через його роботу, і вже через цю роботу — задоволення потреб всіх інших; дієвості правосуддя, яке опікає свободу і приватну власність; поліції і корпорації, які вирішують подібні завдання [9]. В якості основоположних принципів, на базі яких функціонує громадянське суспільство, Гегель називає поряд з принципами приватної власності і особистої свободи — «публічність» і «всезагальну інформованість», вільно сформовану спільну думку, а також справедливі і суворо дотримувані закони [10].

З гегелівської концепції громадянського суспільства постає критична філософія Карла Маркса. Слідом за Гегелем, Маркс розглядав громадянське суспільство як історичний феномен, а не як даний природою стан. Маркс висунув концепцію практично повністю деполітизованого громадянського суспільства, виділивши всю сферу політичних відносин та інститутів у поєднанні з державою у «політичну надбудову». Громадянське суспільство виглядає як суспільна організація, що розвивається безпосередньо з виробництва, як сукупність економічних відносин, що відповідають виробничим силам і утворюють базис держави. На цьому базисі формуються соціальні відносини, які досягають ступеня групових і класових, і починають сприйматися крізь призму особистих інтересів, прав і свобод [11].

Подальший розвиток марксистської концепції громадянського суспільства пов'язаний з ім'ям Антоніо Грамши. У праці «Тюремні зошити» він зауважує, що в ХХ ст. все більш вагоміше місце починають посідати суспільні інститути, які не можуть бути віднесені ані до економічної, ані до політичної сфери соціуму. Цю сферу він називає соціальною. Громадянське суспільство, згідно з його переконанням, є суспільством соціальним, сферою громадянських асоціацій, професілок, церкви, засобів масової комунікації, прошарком між державою і економічною структурою, «простором боротьби різних соціальних груп за гегемонію».

В сучасній західній соціально-філософській традиції проблеми громадянського суспільства займають вагоме місце. Питання гармонізації стосунків між суспільством і державою у той чи інший спосіб вирішуються в працях К. Аллена, Г. Алмонда, А. Арато, А. Арента, Р. Арона, Р. Броуна, С. Верби, Р. Дарендорфа, Д. Кола, О. Ланге, М. Маркуса, К. Поппера, А. Тойнбі, Ю. Габермаса та ін.

На межі XIX–XX ст. європейська філософська та політична думка втрачає зацікавленість до ідеї громадянського суспільства. Значна частина континенту впадає в ейфорію пошуків теоретичних і практичних рецептів засобами його тоталітаризації. Постає доба тоталітарного мислення, що визнає громадянські ідеали химерними реліктами доби Просвітництва та лібералізму. З загально-відомих мислителів цих часів вірність громадянським вартостям зберігають лише Макс Вебер, Карл Поппер, Людвіг фон Гаек, Ісая Берлін і деякі інші.

Лише наприкінці 70-х рр. стара проблема громадянського суспільства знову висувається на порядок денний інтелектуальних дискусій і з тих часів залишається у фокусі європейської соціально-філософської думки. Про це свідчить не тільки велика кількість наукових публікацій з цієї теми, але й постійне використання поняття громадянського суспільства політиками, журналістами, громадськими діячами як на Заході, так і на Сході Європи [12].

Отже, на підставі здійсненого аналізу історико-правового розвитку ідеї громадянського суспільства була показана змістовна багатоманітність концепцій і теоретико-методологічних підходів щодо тлумачення цього поняття. Хоча все це розмаїття може бути редуковане до двох засадничих інтерпретацій:

1. Громадянське суспільство розглядається як специфічний вид соціуму, що в тій чи іншій формі ідентифікується з державою як цілісною структурою врегульованих суспільних відносин.

2. Громадянське суспільство є специфічною позадержавною сферою суспільного життя.

Загальна ж історико-правова тенденція полягає в тому, що панівне в XVII–XVIII ст. перше тлумачення починає поступово (в міру становлення демократичних держав та розвитку громадських рухів) співіснувати з іншим, яке наприкінці XX ст. вже стає домінуючим [13].

Можлива, також, класифікація методологічних підходів визначення громадянського суспільства в залежності від того, який саме аспект громадянського суспільства досліджується: «філософський» — визначає його місце та роль у суспільному житті; «політичний» підхід розглядає громадянське суспільство у взаємозв'язку з державою, політичною системою в цілому; «економічний» — акцентують увагу на економічному засобі існування та походження громадянського суспільства.

Незважаючи на широке застосування поняття громадянського суспільства, воно використовується принаймні у трьох значеннях:

1) громадянське суспільство — це своєрідна панацея від всіх проблем та струсів суспільно-політичного, правового та економічного життя країни, яка утверджується як автоматична паралель розвитку демократії. Але слід зазначити: якщо все відбувається автоматично, то навіщо взагалі вести мову про формування громадянського суспільства?

2) ідея громадянського суспільства використовується виключно як один з чинників політичної боротьби у вищих еталонах державної влади. Небезпека такого підходу пояснюється тим, що він повністю відкидає соціально-економічні показники, питання гармонійного поєднання громадянського суспільства і со-

ціальної, правової держави, проблеми правового забезпечення і підміняє їх питаннями державно-політичного регулювання.

3) громадянське суспільство розглядається як наукова категорія. Для цього підходу характерна саме науковість, незатьмарена політичними чи будь-якими іншими мотивами, спрямованість на об'єктивне, адекватне розуміння феномена громадянського суспільства.

Література

1. Пасько Я. І. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення. — К., 1998. — С. 3.
2. Пасько Я. Громадянська ідея у дзеркалі суспільної думки та контексті реального історичного процесу греко-римського світу // Збірник праць вчених / Ін-т світ. економіки і міжпар. відносин НАН України. — К., 1997. — С. 41.
3. Патеї-Братасюк М., Довгунь Т. Громадянське суспільство. — Тернопіль, 1999. — С. 27.
4. Ходаківський М. Д. Громадянське суспільство і держава: аспекти взаємодії // Держава і право. — 1999. — Вип. 2. — С. 6.
5. Пасько Я. І. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення. — К., 1998. — С. 4.
6. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні. — К., 2000. — С. 366.
7. Пасько Я. І. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення. — К., 1998. — С. 5.
8. Там само. — С. 6.
9. Гегель Г. В. Ф. Філософія права. — М.: Мысль, 1990.
10. Патеї-Братасюк М., Довгунь Т. Вказ. праця. — С. 38.
11. Там само. — С. 39.
12. Пасько Я. І. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення. — К., 1998. — С. 8–9.
13. Скрипнюк О. Вказ. праця. — С. 433.
14. Антологія мировой філософії. — М., 1969. — Т. 1, ч. 1.

УДК 343.23(477)

*О. С. Мхітарян,
аспірант кафедри філософії ОНЮА*

ВИЗНАЧЕННЯ ЗЛОЧИНУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Феномен злочину має соціальну природу і поняття про нього закладено як у свідомості індивіда, так і в самому кримінальному праві. Природним питанням правознавців, що виникає вже протягом багатьох років, є запитання про те, яким саме чином поняття злочину може співіснувати в природному і позитивному праві і якою мірою ці два поняття співвідносяться між собою? Відповідь на нього є ключем до проблеми визначення злочину в кримінальному законі, що виступає основною категорією для науки карного права і широко застосовано в інших галузях суспільствознавства, хоча і приймає інший відтінок, зберігаючи при цьому свій початковий зміст.

Проблема законодавчого визначення злочину знаходить своє відображення в законотворчості ще в древні часи. З початком законодавчого закріплення